

POTRAGA ZA RAZLIKOM ILI TAMNI VILAJET

(Nemanja Radulović: *Podzemni tok – Ezoterično i okultno u srpskoj književnosti*, Službeni glasnik, Beograd, 2009)

Naslov i podnaslov su indikativni, ali nisu sasvim jednostranog ili jednostavnog smisla – upućuju i na tematski, i na smisaoni, i na stilsko-jezički aspekt koji podrazumijeva tajnovitost, skrivenost, i na područje koje nije dovoljno uočavano u dosadašnjim izučavanjima srpske književnosti. Istovremeno, studije sabrane u *Podzemnom toku* objedinjene su tražanjem za onim ono što je u jednom krugu književnih tekstova šifrovano, te je iza brave koju otvara tek ključ istraživača!

Impozantan je raspon perioda i ličnosti kojima se autor bavi: od Dositejevog doba do moderne, od Atanasija Stojkovića, Sime Milutinovića Sarajlije, Đorđa Markovića Kodera i Petra P. Njegoša, do Isidore Sekulić i Dimitrija Mitrinovića, uz Lazara Komarčića, Dragutina Ilića i Ljudevita Vuličevića (devet autora – da i taj broj nije ezoterijski, jer je istraživanje moglo obuhvatiti još neke opuse, npr. Pere Todorovića).

S obzirom da ovaj tematski tok srpske književnosti nije temeljitije izučavan, ne barem na način kojim se služi Nemanja Radulović, serija studija obuhvaćenih knjigom rezultat je velikog pretraživanja ezoteričkih i okultnih učenja, vjerovanja i veza koje su se u tom domenu uspostavljale među kulturama/religijama i narodima Evrope i Azije. U tom smislu *podzemni tok* se ne tiče toliko djela koja su ostala „akademska pastorčad“ (autorova riječ) koliko izvjesnih njihovih svojstava i koja ovim putem stiču naučnu legitimnost. Da li su neka od ovih djela i svojstava s razlogom ostala „akademska pastorčad“, drugo je pitanje.

Ako bi čitalac htio da stekne brz uvid u knjigu, da samo procijeni čega se sve ovi rado-vi tiču, ima dovoljno dobar indikator u indeksu pojmova (i indeksu ličnosti): magijske analogije, antropozofija, astrologija, bogumilstvo, Veliki graditelj univerzuma, gnoza, gnosticism, demijurg, emanacija, islamski ezoterizam, kabala, kvijetizam, magija, manihejstvo, masonerija, mesmerizam, reinkarnacija, satanizam, spiritizam, teozofija. Cijeli spektar pojmova dobro naznačuje usredsređenje zbirke studija.

Vratimo li se još jednom naslovu kao povodu za nastavak izlaganja ili novi sklop asocijacija, možemo se pitati za relacije podzemnog toka? Ako su *Luča mikrokozma* ili *Serbijanka*, pa donekle i *Romoranka* **podzemni tok**, šta je onda **nadzemni tok** srpske književnosti? Autor nije, naravno, mislio ono što ja ovim impliciram, već na sloj opusa i pojedinačnih djela koji nije izučavan ili nije primjećen: postoji, ali se ne vidi ili se za nj ne zna. (Smisao nauke i jeste u tome: da otkriva ono što postoji ili se može uspostaviti, samo što još nije poznato!) Autor je zapravo, šta god da se na to kaže, našao dobar naslov za to što je htio reći: knjiga o onome što nije bilo vidljivo (ili nije cijenjeno), a ta nevidljivost tiče se našeg znanja o stvarima o kojima raspravlja.

Sam autor, međutim, ne ostavlja prostor za dileme o postojanju „podzemnog“ sloja srpske književnosti, uz precizna uvodna diferenciranja oko terminoloških sistema, značenja i svojih opredjeljenja u istraživanju. Iz redova na uvodnim stranicama proizilazi uvjerenje da su izrečeni stavovi i mjerila valjani, koliko i široka obaviještenost o predmetu istraživanja. Htjeli bismo dodati da se u nauci o književnosti već barem 50 godina govori o immanentnom pristupu književnim djelima, a malo ko da se u taj pristup nije zaricao! A to bi moglo značiti da se djelo tumači iz njega samog, da ne trpi „pogled sa strane“ ili „pogled na stranu“. Ovakvi radovi u najmanju ruku provjeravaju šta hoćemo time da kažemo: (a) da tekst treba tumačiti onim što piše u njemu ili (b) da tekst tumači sam sebe, da je smisaono zatvoren u sopstvenu strukturu. A ovakva istraživanja pokazuju da su tekstovi koje svrstavamo u umjetničku književnost proizvod višestrukih stapanja, sklapanja, cikliziranja itd. Tekst je smisaono zatvoren u ono što mu je autor dao ili što je znao i umio njime postići. Međutim, za sve čitaoce piše ono što je i ranije pisalo u Stojkovićevom *Kandoru* (ili u *Romoranci* i *Luči mikrokozma*). Međutim, to što piše neće se više moći čitati kao dosad, pošto je Radulović otkrio da je sadržaj toga teksta, „romana“ uslovno, povezan s nizom drugih tekstova i ezoterijskih učenja: smisao pomenutog romana više se ne da odgonetnuti iznutra, samo po onome što piše, već po onome što je to htjelo da znači ili je preuzimano iz drugih izvora. Na ovom se mjestu ukrštaju stara i nova metodološka načela izučavanja književnih djela: otkriva se ono što se nekada zvalo **građom** i što je bilo predmet klasične komparatistike i kulturnoistorijske tradicije, koja je, kao što se zna, izučavala veze, uticaje i uzore. Ne treba zapostaviti zašto je sve ovo važno: mnogo je pouzdanije razumijevanje teksta kad se zna njegov izvor nego kad mu se pripisuje značenje nagađanjem i pretpostavkama ili analizom retorike i stila pjesničkih slika po sebi.

U cjelini uzev, komparatistička struja u ovoj knjizi je najmoćnija i najizazovnija, pogotovo što ima vrlo široko polje rasprostiranja (veze, uticaji, lektira, lični kontakti, posredne veze, leksički tragovi, etimologija itd. – npr. Koderove kovanice-simboli). Pri tome je autor veoma oprezan: izbjegava kategoričnost, izvjesne tvrdnje stavlja kao pretpostavke ili mogućnosti („izgleda“). I to je dobro: jer putevi književne/pisane tradicije ponekad podsjećaju na kolanje usmene predaje ili usmenih znanja. Ta velika književna i stručna građa (treba vidjeti polje izvoda ili pozivanja na tuđu riječ, ponekad u obimu većem od pola stranice) nudila je različite niti u tkanju smisla. Ogroman je izazov bio da se te niti, froncle ili mrvice građe pronađu u našim književnim djelima, u hiljadama stihova Sime Milutinovića ili P. P. Njegoša: bilo kao citati, parafraze, asocijacije, slike, ideje, koncepcije junaka. Sve je to kao onaj Andrićev čikov, riba u planinskim rijekama koja se teško lovi, a lako izmigolji i kad se ulovi. Pogotovo pjesničko djelo Sime Milutinovića Sarajlije, koji je u okrilje svoje riječi rado uvlačio tuđu riječ, bilo da su to Dositejeve poruke i basne, Šilerove pjesme („Kolumbija u pučini nikne/ Kad odvažnik naumi je naći“), Geteovi stihovi, motivi i stil narodne pjesme i predanja ili tibetanska ezoterična učenja. Tako više nećemo moći zaobići tumačenja koja nudi kao mogućnost/alternativu autor ove knjige: npr. za Sarajlijinu pjesmu „Opšta majka“, pohvala krčmi i vinu u novom tumačenju mogla bi biti odjek islamskih ezoterijskih učenja o vinu (str. 60); slično je i sa koncepcijom lika Karađorđa u *Serbijanki*: mi smo se služili opštim pojmom *obogotvorenje*, ali taj pojam je ipak samo maska prividnog znanja. Autor nas vodi u konkretan kontekst, gdje nešto znači zato što potiče sa određenih izvora

i, istovremeno, znači još nešto, zato što je u novim okvirima, prilagođeno autorovoj namjeri.

Ogromno intertekstualno polje pretače se stalno u interkultur(al)no polje, u neku vrstu kulturnog miljea, atmosfere jednog doba u kojemu je djelo nastajalo (tako izričito u uvodu studije o *Luči mikrokozma*). Dobra je sintagma koju autor nalazi za ovaj fluid veza u okvirima jedne epohe, za bolje razumijevanje djela – „kontekstualni ključ“, a znamo da je to samo jedan od ključeva! Pokazaće se, u toku čitanja knjige, da podjednako treba uvažavati konkretan doprinos razumijevanju tekstova kojima se bavi autor i široki plan žanrovskih klasifikacija ili njihovog preciznijeg diferenciranja. Npr. roman *Jedna ugašena zvezda* je redovno klasifikovan kao naučno-fantastično djelo, a njegov autor, Lazar Komarčić, na osnovu njega je postao vodeća ličnost naše naučne fantastike, njen zaštitni znak. Naš autor je, međutim, pošao od naznaka koje daje sam Komarčić u svome romanu, i od činjenice, takođe važne, da je ovaj romansirer bio urednik spiritističkog časopisa *Dva sveta*. Tim putem, tragom Komarčićeve lektire, utvrđivanjem pozajmica, preuzimanja, stigao je do potpunijih izvora njegovih slika i ideja. U konačnom ishodu, međutim, mijenjaju se predstave o spektru književnih žanrova i vrsta: odjednom srpska književnost dobija i spiritističke romane, pored drugih žanrova fantastike.

Treba naglasiti još jednu vrlinu ovih studija. Tu vrlinu prigušuje poplava podataka, veza, analogija, citata, biografskih činjenica, a tiče se analize. Kad se pročita promišljen, do tananosti razvijen opis Isidorinog eseja-sjećanja o teozofiji i Rudolfu Štajneru, naiđe se na sljedeći zaključak ili zaključnu rečenicu: „Spoj uspomene, esejizacije, fabuliranja, komentara, polemike čije je međusobne granice teško uhvatiti doprinose žanrovskoj fluidnosti ovog teksta“. (str. 214) Ta je rečenica proizišla iz postupnih uočavanja i raščlanjivanja žanrovskih aspekata Isidorinog teksta.

Mada je cijela knjiga, naslovom i onim čime se bavi, nesumnjivo polemična, njen autor ne gaji polemički iskaz niti sklonost polemici ispoljava otvoreno, već možda samo naznačava takav stav (pa će reći kako je „polemici podložna tačka“, str. 104) ili dolazi do rezultata koji se postavljaju u dijaloško-polemičku poziciju prema prijašnjim znanjima, te se prirodno suočava sa svima koji su se bavili djelima kojima se i sam bavi: Anica Savić Rebac, Miron Flašar, Miodrag Popović, Predrag Palavestra, Mišel Oben... To se osjeća svuda, bilo da je riječ o Sarajliji, Njegošu, Koderu ili, možda ponajviše, o Dimitriju Mitrinoviću ili Lazaru Komarčiću.

Jedna od osnovnih vrlina naučnog izlaganja je u raščlanjivanju, utvrđivanju geneze (uzročno-posljedičnih relacija) stvari. Dok je većina istraživača govorila o obogatvorenju Karađorđa u *Serbijanki* Sime Milutinovića Sarajlije, Radulović pokazuje kako se ta slika vođe Prvog srpskog ustanka poklapa sa određenim ezoteričkim učenjima o reinkarnaciji božanske duše, motiv koji je zastupljen i u Milutinovićevim pjesmama iz vidinskog perioda. Međutim, prava je zanimljivost upućivanje na Milutinovićeve veze sa islamskim ezoterizmom i turskim/islamskim masonima ili učenjima derviškog reda bektašija (simbolika vina u islamskom ezoterizmu).

Koliko je god velika moć imaginacije u pjesničkim slikama i idejama (kako smo mislili), moć pjesničke originalnosti, toliko je bila moguća i praksa *reciklaže, preuzimanja, usvajanja, oponašanja*. To se veoma dobro vidi iz Radulovićevih istraživanja spjevova Đorđa

Markovića Kodera: nastojanje književnih historičara da protumače čudne sklopove riječi, šifre i znakove u njima, razbijalo se o nepristupačne izvore: svi smo govorili o ezoterijskim učenjima, o magiji, kabali, ali niko nije posegao za preciznim podacima o izvorima, paralelama, genezi riječi, vezama sa hebrejskim ili sa magijskim simbolima. Koderovo djelo se sada, poslije ovih istraživanja, pokazuje i mnogo složenije i mnogo razumljivije, logičnije, sa kauzalnim vezama između tamnog/podzemnog toka i jasnog izvora. Zatamnjenje smisla je bilo poetska potreba, djelovalo je poetičnije, dok je put do toga smisla vidan. Međutim, okultni i ezoterijski izvori, njihov smisao, u dubokoj je vezi sa onostranim, mutnim, nejasnim... U Koderovim spjevovima se nastanio cijeli jedan paralelan svijet (paralelan ljudskoj zajednici) bilja, ptica, radnji, uz opšti kult majke.

Dakle, dobili smo zbirku studija koje ne podzemna, već neka od vodećih djela srpske književnosti uključuju u duhovno-kulturni kontekst. To ih čini odličnim prilogom našoj komparatistici, pa i kulturnoj istoriji u širem smislu riječi. Koliko god da je izazovna, dobra je okolnost što je obuhvaćen velik period srpske književnosti, od početka 19. pa do sredine 20. v. To znači da je autor bio spreman da se suoči s različitim opusima, autorskim poetikama, poetikama epoha, pa konačno i sa različitim biografijama i biografskim činjenicama, nezaobilaznim u ovakvim razmatranjima veza i uticaja. Tako su spojene nekolike discipline nauke o književnosti ili, u širem smislu, književne istorije: biografistika, komparatistika, istorijska poetika, istorija ideja, da ne govorimo o istoriji teozofije, različitih grana masonerije i okultizma unutar religija i kultura.

Ovakav rad se, možda neočekivano, uklapa u savremene preorijentacije proučavanja književnosti: literarnost se sve upadljivije povlači pred kulturalnošću, interkulturalnošću, intertekstualnošću, rodnom pripadnošću autora/autorke. S druge strane, može se postaviti pitanje o privlačnosti ezoterično-okultne misli: šta je u njoj pjesničko, te joj se priklanjaju i najveći od stvaralaca, poput Njegoša, i oni za koje se ne može reći da ih obilježava velika stvaralačka energija ili koherentnost. (A treba ipak primjetiti da Njegoš nije Njegoš po *Luči*, već po *Gorskom vijencu*!)

Otkrivanje podzemnog toka je otkriće razlike: prema čemu? Prema onome što znamo ili smo mislili da znamo!? Prema konvencionalnim, ortodoksnim ili zdravorazumskim predstavama o svijetu? Prema dozvoljenim/poželjnim poetikama? Knjiga Nemanje Radulovića otkriva opasnu blizinu istovjetnosti, preuzimanja, reciklaže! Ako je moderna književnost, mislim na novu književnost, negdje od romantizma, u potrazi za originalnošću i individualizacijom pjesničke/književne riječi, onda podzemni tok/sloj potvrđuje neoriginalnost i dovodi u pitanje vrijednost? Ne znam da li bi se autor sa mnom lako složio?! A možda bi se mogao složiti s drugom tezom: koliko s pravom vjeruje da je ovaj tok afirmisao, toliko ga je i demistifikovao, unio u njega logiku znanja?! Pokazao je kako ezoterično i nije tako skriveno i tajanstveno (str. 67) i kako se moglo nakupljati sa svih strana.